

Зборник Института за педагошка истраживања
Година 40 • Број 2 • Децембар 2008 • 239-256
УДК 303.433.2:37;37.012

ISSN 0579-6431
Прегледни чланак
DOI:10.2298/ZIPI0802239S

КВАЛИТАТИВНА СТУДИЈА СЛУЧАЈА У ПЕДАГОШКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА: САЗНАЈНЕ МОГУЋНОСТИ И ОГРАНИЧЕЊА

*Славица Шевкушић**

Институт за педагошка истраживања, Београд

Анстракт. У раду се разматрају сазнајне могућности и ограничења студије случаја, као квалитативног истраживачког приступа и подручја њене примене у проучавању педагошких проблема. Посебно се посвећује пажња различитим начинима дефинисања и уобичајеним критикама које се овој стратегији упућују у методолошкој литератури новијег датума: (1) уопштено, теоријско (независно од контекста) знање много је вредније од конкретног, практичног (од контекста зависног) знања; (2) не могу се вршити генерализације на основу појединачног случаја и због тога студија случаја не може допринети развоју науке; (3) студија случаја је најкориснија за генерисање хипотеза, тј. за прву фазу истраживачког процеса, док су друге методе подесније за тестирање хипотеза и грађење теорије; (4) студија случаја склона је пристрасности ка верификацији, тј. тенденцији истраживача да потврди своје претходно установљене појмове; (5) често је веома тешко да се укратко изложи специфична студија случаја, а посебно је тешко да се изведу општи предлози и теорије на основу специфичне студије случаја. Приговори се, дакле, тичу могућности развоја теорије, поузданости и валидности приступа, или сумње у његов научни статус. Аутор рада дискутује о оправданости ових приговора и указује на различите методолошке поступке сређивања и анализе података прикупљених за проучавање случаја, који доприносе поузданости овог истраживачког приступа. Као општи закључак, наводи се да су у методу случаја садржана сва својства релевантна за изучавање педагошких феномена: очување целине појаве, уважавање њеног контекста, развојна димензија и комплементарност различитих извора података.

Кључне речи: студија случаја, квалитативне методе, педагошка истраживања.

Дефинисање студије случаја и подручја примене

У новијој методолошкој литератури све је више радова у којима се разматрају сазнајне могућности као и недостаци студије случаја (case study)¹. Мада овај приступ није увек (и не мора бити) заснован на квалита-

* E-mail: ssevkusic@bg.ac.yu

¹ Називи у литератури енглеског говорног подручја – case method, case study, case analysis употребљавају се скоро у истом значењу.

тивним подацима и истраживачким поступцима,² његова изворна примена била је у раним етнолошким проучавањима и он се већ традиционално наводи као квалитативни истраживачки приступ (Guba, 1990).

Оживљавање интересовања за студију случаја је скоријег датума. У Енциклопедији друштвених наука (Shills, 1968) ова одредница није била обрађена, већ се упућује на друге, као што су: теренско истраживање, посматрање са учествовањем и слично. Тачније, студија случаја изједначава се са истраживачким методама и техникама које се најчешће користе у оквиру истраживања случаја. На овај начин, негира се њен самосталан научни статус. У другим текстовима одређење појма доводи се у везу са статистичким методом као супротстављеним, али најчешће у комплементарном значењу (Bogdanović, 1993). Додатну конфузију у дефинисање студије случаја уноси чињеница да поједини аутори, међу којима и Јин (Yin, 1989), који се сматра водећим у овој области, наизменично употребљавају термине »приступ« и »метод« да би означили овај појам. Иако је дефинисање студије случаја и даље отворено за расправу, може се рећи да у новијој литератури постоји слагање да је ово самостална истраживачка стратегија. Широко прихваћена дефиниција приступа је да студија случаја представља интензивно, дубинско, детаљно проучавање или истраживање појединачног случаја, где је фокус на посебностима (Ragin & Becker, 1992). Ова дефиниција укључује емпиријско и теоријско проучавање случаја. Као једна од кључних карактеристика, наглашава се могућност приступа да се служи разноврсним изворима података, као и да искуствену основу комплетира стварањем нових извора података.

Аутори који се залажу за примену метода случаја наглашавају богатство теоријских импликација које садрже проучавање појединачног случаја, а недвосмислено је слагање око тога да је метод случаја од непроцењиве вредности у прелиминарним фазама истраживања за откривање значајних веза међу појавама и за формулисање хипотеза. Сматра се да су предности овог метода, пре свега, у домену открића. Такође, једна од карактеристика овог метода око које постоји несумњива сагласност у литератури јесте његов холистички карактер, односно тежња да се очува целина случаја, његов јединствени карактер, његов развој.

Сагласност аутора постоји и у схватању појма *случај*, односно предмета истраживања, као и у погледу области у којима се овај метод

² И у најранијим истраживањима (на пример, социолошким) има примера студија случаја у којима су квалитативни подаци комбиновани са статистичким. Богдановић (1993) наводи пример истраживања у коме су квалитативни описи беде праћени нумеричким показатељима њене величине.

може успешно примењивати. Предмет проучавања може бити појединац, школа, породица, али и програм, специфичан пројекат, као и одређени односи и процеси. Могућности његове примене могу захватити појаве у области медицине, педагогије, психологије, социологије, социјалног рада, а неки аутори га посматрају као научни поступак који може резултирати у практичној примени тако добијених сазнања (Patton, 1984). Практична примена метода случаја у евалуационим истраживањима има за циљ генерисање обавештења за акцију и даје одговоре на питања која чине важан део процеса вредновања: каква је била природа интеракције између учесника који су учествовали у одређеном програму, какви су били њихови ставови према програму, које су биле активности и примарни процеси у програму итд. Примена студије случаја у овим истраживањима посебно објашњава узрочне везе при увођењу интервенција у реалне животне ситуације, које су превише сложене за поступке анкетирања или експеримента. Циљ је да се опише реални животни контекст у коме се интервенција одвија, као и да испита оне ситуације у којима интервенција која се вреднује нема јасан, појединачан сет последица (Yin, 1989). Када је реч о практичној примени, метод случаја користи се да означи технике анализе и третирања појединаца и породица које долазе у одређене институције за помоћ у вези са личним проблемима, при чему се инсистира на томе да се третман ослања на пуну белешку о историји појединца или породице и пратећих околности. Примена приступа не ограничава се само на проучавање »негативних« случајева као што су непотпуне породице, школска деца која показују неуспех или неприлагођена понашања, одређене друштвене групе и слично. Проучавају се и »позитивни« случајеви, на пример, даровити ученици или добро организоване и ефикасне васпитно-образовне установе, да би се утврдили оптимални услови у којима је такво стање могуће постићи.

Код избора случаја, нагласак је на разлици између нивоа који се третира као више инклузиван систем и нивоа који се третира као саставни део. На пример, истраживачки случај може бити појединац у одређеној улози – ако је улога изабрани ниво проучавања. Одељење у оквиру школе (или заједница у оквиру једног друштва) постаје истраживачки случај ако је изабрани ниво проучавања подсистем у оквиру ширег система. Али, у другој ситуацији, ако је ниво посматрања »тотални систем«, тада се одељење не третира као подсистем већ као систем за себе. На тај начин, један ниво колектива може бити истраживачки случај једном као подсистем ширег система, а други пут као систем, зависно од тога шта истраживач изабере као ниво проучавања.

Сложеност метода случаја присутна је већ у теоријском и оперативном дефинисању релевантних својстава и односа проучаваног случаја, а посебно са становишта очувања његове целовитости и смисаоних карактеристика реалних односа. Када се случај јавља у облику процеса (промене у школству, на пример) или односа (односи сарадње и такмичења међу ученицима или односи између ученика и наставника), посебно је тешко дефинисати почетну и крајњу тачку случаја, његов релевантни контекст, његово просторно и временско омеђивање. Овде значајну улогу имају претпоставке као битан елеменат истраживачког плана. Њима се почетна питања и циљеви проучавања повезују са релевантним подацима и резултатима који се касније добију. На пример, претпоставка о утицају раног детињства на развој личности или утицај вршњака на социјализацију, у великој мери ограничава обим података који ће се прикупити и одређује правце квалитативне анализе у вези са изабраним случајем.

Примена метода *једног случаја*, према мишљењу већине аутора, адекватна је за следеће ситуације: (а) када се жели утврдити екстремни или јединствени карактер проучаване појаве; (б) када се истражује појава која до тада није била предмет научног истраживања; и у том контексту метод једног случаја служи открићу, а карактер открића може имати и само описивање те појаве; (в) када проучавање има прелиминарни карактер, односно представља основу за даље истраживање. Ово се дешава када се приступа непознатим, недовољно проученим или врло сложеним појавама, а циљ је да тако стечена знања послуже за развијање плана истраживања, или за прецизирање већ постојећег плана (формулисање одређених истраживачких питања, утврђивање логике теренског истраживања итд.). Дешава се да се у истраживање мора кренути од непосредног искуства, па се затим откривају емпиријске правилности, а појмовни оквир настаје из самог тока истраживања у виду претпоставки. У овом процесу важну улогу има претходно искуство истраживача и његова креативност, јер се теорија не може извести из посматрања и уопштавања само помоћу индукције. Стварање теорије је стваралачки чин, нешто што превазилази »чисту« евиденцију, што је слично креативном захвату.

Стратегија проучавања једног случаја може се развити у дизајн *вишеструког случаја* (multiple-case study). Он се примењује у ситуацијама када једна студија обухвата више од једног случаја, при чему следи логику понављања – нови случајеви се проучавају у теоријски прецизно одређеним условима, као код вишеструког експеримента. Формулисање планова за обе варијанте метода остаје у истом методолошком окви-

ру. Међутим, примена метода вишеструког случаја захтева строжију стандардизацију поступка, оштрију селекцију кључних димензија и релевантних података, а мање детаља него што се то чини кад је у питању само један случај. Оваква варијанта метода случаја је тежа, дуже траје, најчешће захтева више истраживача и примењује се као стратегија за јачање епистемолошких основа приступа.

Предности и ограничења приступа

У социолошком речнику наводи се да »иако студија случаја не може обезбедити поуздане информације о широј класи, она може бити корисна у прелиминарним фазама истраживања пошто омогућава генерисање хипотеза које се могу тестирати систематски уз помоћ великог броја случајева« (*Dictionary of Sociology*, 1984: 34). Овај опис је показатељ традиционалног поимања истраживања уз помоћ студије случаја које је, ако не потпуно погрешно, сигурно поједностављено гледање представника позитивистичке и постпозитивистичке оријентације на овај истраживачки приступ. У својим ранијим радовима, Кембел је студије случаја »прогнао« из методолошког опуса друштвених наука описујући их као истраживања са потпуним одсуством контроле, која немају скоро никакву вредност (Campbell & Stanley, 1966). Касније, он је потпуно променио мишљење и постао један од најјачих заговорника овог приступа. У његовим радовима, као и у многим другим (Campbell, 1975; Christensen, 1987; Ragin & Becker, 1992), који наглашавају предности проучавања појединачних случајева за кумулирање знања у друштвеним наукама, наводе се заблуде о овом приступу које се могу свести на неколико најчешћих критика: (1) Уопштено, теоријско (независно од контекста) знање је много вредније од конкретног, практичног (од контекста зависног) знања. (2) Не могу се вршити генерализације на основу појединачног случаја и због тога студија случаја не може допринети развоју науке. (3) Студија случаја је најкориснија за генерисање хипотеза, тј. за прву фазу истраживачког процеса, док су друге методе подесније за тестирање хипотеза и грађење теорије. (4) Студија случаја склона је пристрасности ка верификацији, тј. тенденцији истраживача да потврди своје претходно успостављене појмове. (5) Често је веома тешко да се укратко изложи специфична студија случаја, а посебно је тешко да се изведу општи предлози и теорије на основу специфичне студије случаја. Очигледно, приговори се тичу могућности развоја теорије, поузданости и валидности методолошког приступа или сумње у његов научни статус.

Сматрамо да је најбољи начин да се разуме допринос овог истраживачког приступа педагогији, као и другим хуманистичким и друштвеним наукама, да се размотри оправданост сваког од приговора који му се упућује.

(1) Почећемо са Куновим увидом да је свака научна дисциплина која нема велики број темељно изведених студија случаја – дисциплина без систематске продукције примера, а дисциплина без примера је не-ефикасна (Kuhn, 1977). Улога коју у људском учењу имају »случајеви« и »теорије« може нам помоћи да схватимо вредност проучавања појединачних случајева. Прво, студије случаја производе врсту знања зависног од контекста које истраживачи који проучавају процес учења сматрају неопходним да би људи могли да се развијају од почетника који познају правила до експерата у одређеној области. Друго, тешко се може замислити знање о човеку које се појављује као независно од контекста. Феноменолошка истраживања о људском учењу показују да, кад су одрасли у питању, постоји квалитативни скок у њиховом процесу учења од правилима управљаног коришћења аналитичке рационалности (ниво почетника) до флуидног извођења вештина названог виртуозношћу (ниво експерта) (Christensen & Hansen, 1987). Заједничко за све експерте је да они функционишу на основу свог личног знања о великом броју конкретних случајева у својој области експертизе. Знање зависно од контекста и искуство су у самој суштини стручности. Таква врста знања, такође, централна је за студију случаја као истраживачки приступ и као метод наставе, једном речју као метод учења. Феноменолошка истраживања о процесу учења због тога наглашавају важност овог и сличних приступа. Сматра се да се само уз помоћ искуства са случајевима неко може померити са нивоа почетника до нивоа експерта. Ако се људи искључиво обучавају уз помоћ правила и знања независног од контекста, та врста знања, која формира основу за учбенике и компјутере, оставиће их на нивоу почетника у процесу учења. Ово је ограничење аналитичке рационалности: неадекватна је за добијање најбољих резултата у извођењу професије (истраживача, наставника, психотерапеута, лекара итд.). У том смислу, настава у школама, која је у великом степену моделована у складу са разумевањем знања о појединачним случајевима, од централног је значаја за постизање компетенција ученика. Највиши нивои у процесу учења постижу се уз помоћ личног искуства и практиковања релевантних вештина. То не значи да је знање о општим правилима мање вредно: оно је важно у свакој области, посебно за почетнике. Ради се о томе да постоји потреба за применом оба методолошка приступа.

За истраживаче, блискост коју студија случаја остварује са стварним животним ситуацијама, као и богатство детаља, важни су из два разлога: прво, важно је да се стекне вишеструко нијансирана слика друштвене стварности и људског понашања, која постоји једино као таква; друго, проучавање појединачних случајева важно је и за сопствени процес учења истраживача, односно за развијање вештина да се изводи добро истраживање (Flyvbjerg, 2006). Велика дистанца у односу на предмет истраживања, такозвана високо пожељна објективност, као и недостатак фидбека од стране учесника у истраживању, може лако водити до извођења ритуалних академских истраживања у којима ефекти и добит од истраживања постају нејасни и не могу се »испробати«. Као истраживачки приступ, студија случаја може бити ефикасно средство против оваквих тенденција.

Друга важна ставка о вези између процеса учења и проучавања случаја је да вероватно не постоји и не може постојати предиктивна теорија у науци о човеку. Хуманистичка наука не напредује у продукцији општег, од контекста независног знања и тако не може да понуди ништа друго до конкретног, од контекста зависног знања, за шта је студија случаја веома погодна. До овог закључка дошао је Кембел у својим новијим радовима и логиком која много личи на феноменологију људског учења, он објашњава: »Између осталог, човек је на свој свакодневни начин веома компетентан сазнавалац, а квалитативно здраворазумско знање не може бити замењено квантитативним... То не значи да су свакодневна натуралистичка посматрања објективна, независна или непристрасна. Али то је све што имамо. То је једини пут ка знању – склоном грешкама и пристрасном« (Campbell, 1975: 179). Кембел није једини који је драстично променио своје почетно уверење о вредности проучавања случајева у друштвеним истраживањима. Ајзенк, који је такође сматрао да је студија случаја ништа више до метод за произвођење анегдота, касније је схватио да је пажљиво проучавање индивидуалних случајева важно не да би се *доказало* нешто, већ да би се *научило* нешто (prema: Flyvbjerg, 2006). Докази су нешто до чега се тешко може доћи у хуманистичким наукама због одсуства »тврдых« теорија, док је учење сигурно могуће. Овакво схватање заступају у новије време и аутори – заговорници студије случаја – који се сматрају истакнутим у методолошкој литартури (Ragin & Becker, 1992).

(2) Примедба да се не могу вршити генерализације на основу појединачног случаја обично се сматра најозбиљнијом за угрожавање научног статуса овог истраживачког приступа. Ова критика је типично упућена од стране заговорника идеала методологије природних наука за

примену у друштвеним наукама. У складу са оваквим критикама, аутори који су изразити заступници примене студије случаја развили су приступ који би требало да одговори на овај методолошки »недостатак« – студија вишеструких случајева (multiple-case study), а такође и сложене процедуре стандардизације на методолошком плану, које се тичу његове валидности (појмовне, унутрашње и спољашње) и поузданости (Yin, 1989). Међутим, има аутора који сматрају да није сасвим исправан закључак да се не може уопштавати на основу једног случаја. То зависи од случаја о коме је реч и начина на који је он изабран (Ragin & Becker, 1992). Ови аутори наводе примере из природних наука у којима је теорија настала на основу појединачног случаја, као што је то било са Галилеовим одбацивањем Аристотеловог закона о гравитацији или, у друштвеним наукама, са Фукоовим »Паноптиконом« или Фројдовим »Човеком-вуком«. Ови случајеви се називају *критичним* или екстремним: највећи број креативних научника стварало је теорије на овај начин. Пажљиво изабрани експерименти, случајеви и искуства били су критичне полуге за развој наука. У том смислу, одговарајуће стратегије за избор случајева могу у великој мери допринети могућности генерализација из студија случаја. Разматрајући однос између студија случаја као приступа и истраживања заснованих на великим, репрезентативним узорцима, Беверидж примећује да се више открића појавило из интензивних посматрања него из статистике примењене на велике узорке (Beveridge, према: Flyvbjerg, 2006). Ово не значи да је студија случаја увек одговарајући или релевантан истраживачки приступ или да велики, случајни узорци немају своју вредност, већ да избор приступа и метода у истраживању зависи од проблема који се проучава и околности у којима се он налази. Међутим, значајно је напоменути да су формалне генерализације, било да су начињене на основу великих узорака или проучавања појединачног случаја, често прецењене као главни извор научног прогреса. Оне су само један од начина на који људи стичу и акумулирају знање. То што неко знање не може бити формално уопштено не значи да оно не може ући у процес акумулације знања у одређеној области или дисциплини. Чисто дескриптивна феноменолошка студија случаја, без покушаја да изводи генерализације, може бити од вредности у овом процесу а, такође, може скратити пут до научних иновација.

Студија случаја сматра се идеалним приступом за примену теста који је Попер (Popper, 1973) назвао »*фалсификација*«, а који у друштвеним наукама обликује део критичке рефлексивности. Фалсификација је један од најстрожих тестова којима се научне тврдње могу подвргнути: ако само једно посматрање није у складу са оним што се тврди, сматра

се да тврдња није валидна и због тога мора бити ревидирана или одбачена. Попер је као пример дао чувену тврдњу, »Сви лабудови су бели«, која се у потпуности одбацује ако се опази само један црни лабуд. На овај начин, »случај« је од општег значаја и подстиче на даља истраживања и грађење теорије. Студија случаја је подесна за откривање »црног лабуда« због свог дубинског приступа, јер у друштвеним ситуацијама оно што изгледа као »бело« често постаје »црно«, када се пажљивије посматра и проучава. Зато се на основу студије случаја ипак могу изводити генерализације и она може бити примењена као додатни истраживачки приступ у једном истраживању, али и као алтернативни.

(3) Трећа критика која се упућује овом приступу је да се он може примењивати само у првој фази истраживачког процеса – за генерисање хипотеза, док је за тестирање хипотеза и грађење теорије боље користити друге методе (најчешће се мисли на оне квантитативно оријентисане). Ова критика потиче директно од друге, да се не може уопштавати на основу појединачног случаја. Као што је напред показано, ова критика није оправдана. Штавише, неки аутори сматрају да је студија случаја боља за тестирање хипотеза него за њихово генерисање, а да је највреднија за процес изградње теорије. Моћ генерализације овог приступа може се повећати одговарајућим стратегијама избора »случаја« (Ragin & Becker, 1992). У истраживању чији је циљ да прикупи што више информација о датом феномену, репрезентативни или случајни узорак није најпогоднија стратегија јер типични или просечни случајеви нису најбогатији извор информација. Напротив, атипични или екстремни случајеви често откривају широк дијапазон информација, јер активирају више базичних механизма у проучаваној ситуацији. Поред тога, из перспективе истраживача оријентисаног на разумевање и акцију важније је да се разјасне дубљи узроци који леже иза проблема и њихове последице, него да се опишу симптоми проблема и то колико често се дешавају. Случајни, велики узорци ретко могу да обезбеде ову врсту »продубљеног« увида, док су *екстремни* и *критични* случајеви за то подеснији. Екстремни случај је погодан за објашњавање одређене појаве на посебно драматичан начин (Фројдов »Човек-вук«), док се критичан случај може дефинисати као онај који има стратешку важност у односу на општи проблем. На пример, ако је циљ истраживања да се утврди допринос комплексне наставне методе за унапређење наставе природних наука, онда репрезентативан или велики узорак није најподесније решење. Избор школе у којој су најбољи услови рада (рецимо, довољан број рачунара или друге потребне опреме, мале групе ученика у одељењу, добро обучени наставник за примену методе), представља

ефикасније решење. Та школа постаје »критичан случај«; ако се покаже да је метода сувише захтевна за наставника и ученике, да не доприноси у значајној мери унапређењу наставе, онда је врло вероватно да ће њена примена у другим школама, у којима су услови лошији, бити непродуктивна. Оваква стратегија избора може уштедети и време и средства у истраживању датог проблема, а обезбедити могућност да се формулише генерализација која је карактеристична за критичне случајеве: »Ако тврдња није валидна за овај случај, онда није валидна за многе (или за све) случајеве«.

Одговор на питање, како се идентификују критични случајеви, није лак. Избор критичног случаја захтева искуство истраживача, посебно зато што нема универзалних принципа на основу којих би се могло са сигурношћу тврдити да је случај »критичан«. Један општи савет методолога је да се трага за »најмање вероватним« или »највише вероватним« случајевима, односно за оним који ће са највећом вероватноћом потврдити или оповргнути тврдње и хипотезе. Етнометодолошка истраживања различитих пракси (на пример, наставничке или истраживачке), показују како се оне највећим делом заснивају на поступцима који се узимају »здро за готово«, који су вођени интуицијом. За ове интуитивне одлуке одговорност је на самом актеру, у смислу да се одлучи за оне поступке који изгледају разумно са становишта других актера заједнице стручњака којој актер припада, или ако не изгледају разумно, да их актер може смислено образложити у дискурсу који се одвија у тој области. Ово се посебно односи на избор *парадигматских* случајева, као једну од стратегија избора случаја за истраживање (Ragin & Becker, 1992). Кун је показао како су подложне праксе научника у природним наукама организоване у облику »егземплара«, примера чија улога може бити проучавана од стране историчара науке. На исти начин, у друштвеним наукама користи се улога »егземплара«, случајева који на најопштији начин осветљавају карактеристике неког друштвеног феномена. Такав парадигматски случај за Герца (Geertz), на пример, представљала је борба петлова на Балију при описивању карактеристика друштва које је проучавао (Flyvbjerg, 2006).

(4) Приговор да студија случаја подржава склоност истраживача да буде пристрасан ка верификацији, тј. тенденцији да потврди своје претходно успостављене појмове, значи да се сматра да су истраживања која примењују овај приступ сумњиве научне вредности. Међутим, овакав приговор може се упутити било ком истраживачком приступу, чак и експерименту. Уобичајена критика о пристрасности и субјективности, која се упућује студији случаја и генерално квалитативним при-

ступима, неоправдана је јер студија случаја има своју сопствену ригорозност, различиту од оне која се везује за квантитативне приступе, али не мање сигурну. Предност студије случаја, и других квалитативних приступа, је блискост коју истраживач остварује са реалним животним контекстима и ситуацијама и могућност тестирања гледишта директно, у пракси у којој се открива одређени феномен. Према Кембелу и другима, типично је да истраживачи који изводе интензивну, дубинску студију случаја извештавају о томе да су њихова претходна уверења, претпоставке, појмови били погрешни и да су их резултати добијени истраживањем присилили да ревидирају своје претпоставке и гледишта. У методолошкој литератури ово се назива »посебном карактеристиком истраживања са малим узорцима« (Ragin & Becker, 1992) и објашњава се чињеницом да рад на терену, на једном случају, захтева од истраживача вишеструко повезивање идеја и доказа на више различитих начина, него што се то захтева у истраживању на великим узорцима. Фалсификација или оповргавање, а не верификација, је у том смислу карактеристика студије случаја. Елементи субјективности присутни су, на пример, и у избору категорија или варијабли за истраживање квантитативне оријентације, као што је примена структурираног упитника на великом узорку случајева. Вероватноћа да ће ова субјективност да »преживи« је висока, јер нема много прилика да се коригује током истраживачког процеса помоћу повратних информација које могу дати учесници у истраживању, као што се то дешава у проучавању појединачног случаја. Најбољи начин да се постигне разумевање гледишта и понашања људи јесте да се истраживач укључи у контекст који проучава. Могло би се рећи да је услов да се генеришу описи неке друштвене активности као што је, на пример, школска настава, способност истраживача да учествује у активностима које описује. Ово укључује »узајамно знање« које размењују истраживач и учесници чије акције конституишу и реконституишу друштвени контекст. Зато, студија случаја по својим карактеристикама не може бити подложна пристрасности истраживача према верификацији, бар не више него остали истраживачки приступи.

(5) Тешкоће у вези са излагањем резултата студије случаја често се наводе као један од аргумената за њено критиковање. Сматра се, на име, да није могуће да се укратко изложе специфичности случаја, као и уопштени предлози у вези са њим. Студије случаја често садрже суштинске елементе наратива. Дobar наратив или прича типично приступају комплексностима и контрадикцијама стварног живота. Због тога, такве наративе је тешко, а често и немогуће, укратко изложити у виду научних формулација, општих тврдњи или теорија. Питање које се у

овом смислу поставља је: да ли је кратко или уопштено излагање, увек пожељно и ефективно. Пре би се могло рећи да је посебна вредност студије случаја у њеној »густини«, богатству детаља, контекстуално заснованим и узајамно прожимајућим. За разлику од општих и узајамно искључујућих појмова, ова »густина и дубина« истраживачког материјала је кориснија за практичаре и интересантнија за социјалне теорије. Поред одређених процедура које се у литератури наводе као ефикасне за сређивање и приказивање података у извештају о студији случаја, уместо сажимања и »затварања« у овом приступу препоручује се »отвореност«. Суштина ове карактеристике добро илуструје следећи коментар једног аутора који говори о сопственој позицији у писању завршног извештаја студије случаја (Flyvbjerg, 2006: 238): »Да би обезбедио отвореност студије случаја користим две стратегије. Прво, када пишем извештај одустанем од улоге свезнајућег наратора и онога ко резимира. Уместо тога, причам причу у свој њеној разноликости, допуштајући да се открију многи њени аспекти, сложене и понекад конфликтне подприче које причају учесници у истраживању. Друго, избегавам да повезујем случај са теоријама само једне области или дисциплине. Трудим се да повежем случај са ширим филозофским схватањима која су интердисциплинарна. На овај начин, омогућавам читаоцима различитог образовног и социоекономског статуса да праве различите интерпретације и изводе различите закључке о проблему у вези са којим је 'случај'.« Циљ је да се опише случај са што више аспеката, тако да различити читаоци могу бити привучени различитим стварима. Поента (проучавања случаја) није у показивању једног теоријског пута или одавању утиска да истина лежи на крају таквог пута. Читалац би требало да открије свој сопствени пут и истину у случају. У том смислу, резимирање студије случаја није увек корисно, а понекад може бити и контрапродуктивно. У односу на везу између истраживања, с једне стране, и политике и праксе, с друге, Абот истиче да друштвена наука, која се састоји од наратива о случајевима обезбеђује бољи приступ за интервенције у политици планирања и пракси, него она која се заснива на варијаблама и општим правилима (Abbott, preма: Ragin & Becker, 1992).

Критике које се упућују студији случаја као истраживачком приступу нису више тако честе у новијој методолошкој литератури, а видимо и да нису у потпуности оправдане. Ово, наравно, не би требало да буде интерпретирано као да заступамо тезу о одбацивању истраживачких приступа који се изводе на великим узорцима и са методама повезаним са квантитативном анализом. Овај тип истраживања је, такође, потребан за развој педагошке науке, за проучавање питања, као што су

на пример, утврђивање степена у коме је нека појава присутна у одређеној групи, или како неки феномени варирају од случаја до случаја. Предност великих узорака је »ширина«, док им је недостатак »дубина«. За студију случаја, ситуација је обрнута.

Иако је »причање приче« у финалном извештају истраживања о случају у великој мери креативан чин, наратив се ипак мора заснивати на прикупљеним подацима како би извештај имао научну вредност. С обзиром на то да метод случаја користи различите изворе података од којих је неке теже стандардизовати, као што је на пример систематско посматрање са или без учествовања, у литератури се разрађују процедуре којима се повећава његова поузданост.

О поступцима сређивања и анализе података

Коришћење података из различитих извора повећава сазнајну вредност резултата и доприноси поузданости целе студије. Зато се, већ у истраживачком нацрту, предвиђају они извори који се на основу циљева истраживања сматрају релевантним (биографија, дневник, животна историја, подаци добијени посматрањем, неформални интервју). На овај начин, подаци се међусобно допуњују, постепено се уочавају одређене правилности, теоријске претпоставке се испуњавају конкретним садржајем, формирају се нове претпоставке које окружују централну тему. У случају да се обавештења из више извора међусобно супротстављају, поставља се захтев за додатном евиденцијом. Више извора евиденције пружа више мера за исту појаву.

Повећању поузданости студије случаја, на искуственом плану, воде два принципа: *формирање базе података* и *очување ланца евиденције*, а односе се на начин организације документације о подацима који су прикупљени за проучавање случаја (Bogdanović, 1993). Стварањем формалне базе података отклонила би се једна од главних критичких примедби које се овом методу упућују, јер би се на овај начин повећала поузданост студије уз могућност секундарне анализе и проверавање њених резултата од стране независних истраживача. Успостављање формалне базе података заснива се на идеји да подаци буду тако организовани и распоређени у одређене категорије да у будућем тренутку постану лако приступачни. Ту спадају и теренске белешке истраживача стваране на основу интервјуа и посматрања, а разврстане су проблемски. База података укључује и разна обавештења сређена табеларно, као и једну врсту слободних одговора које даје истраживач на кључна питања студије. Одговарајући делови базе података цитирају се у завр-

шном извештају, као што се цитира и релевантна литература. Принцип очувања ланца евиденције требало би да омогући компетентном читаоцу да прати извођење сваког податка од почетног питања до завршног закључка студије случаја.

Посебна пажња посвећује се начину на који се квалитативни подаци означавају и класификују у базу података. У литератури се обрађује поступак континуиране или *секвенцијалне* анализе током које се проверавају претпоставке, оне од којих се пошло као и оне које се појављују у току истраживања, а које могу бити супротне полазним. На основу контроле »ривалских« претпоставки смањује се могућа пристрасност истраживача. Ова анализа је рефлексивни процес о постојећим подацима и промишљање како доћи до нових квалитативних података.

Да би се обимна прикупљена грађа свела на меру релевантних података употребљивих за анализу, ствара се кодекс за квалитативно кодовање, уз задржавање квалитативне форме података колико год је то могуће. Кодови представљају категорије формулисане у облику реченица преписаних из извештаја, односно они су семантички блиски терминима које представљају. Формулисање категорија произлази из основних истраживачких питања студије, постављених хипотеза, доминантних тема на основу којих су се прикупљали подаци и може бити на различитим нивоима анализе, од једноставних ка сложенијим: (а) описне категорије – означавају припадност једне класе појава одређеном делу извештаја, (б) категорије које садрже елементе тумачења и (в) категорије са елементима закључивања и објашњења. У почетним фазама истраживања кодови су чешће описног типа, а у каснијим све је више оних који садрже тумачење и објашњење. Стварање класификационог система квалитативних кодова може претходити фази прикупљања података и у том случају листа кодова произлази из теоријског оквира истраживања. Овај приступ може се применити ако је реч о теоријски добро утемељеној студији случаја која има за циљ проверавање теорије, међутим, тада постоји опасност од наметања класификационог оквира изворним подацима. За разлику од овога, у прелиминарним студијама, када се о појави теоријски и искуствено мало зна, користи се приступ накнадног формирања кодова. Њихова значења се запажају на основу прикупљених података, као и контекста коме припадају. Овај приступ је отворен и осетљив на контекст али постоји опасност, да ако се дуго чека на развијање кодова, несређене теренске белешке могу се нагомилати па је процес њиховог систематизовања отежан. Трећи приступ обједињује претходна два: унапред се развија општа схема са основним димензијама проучавања (на пример, активности, односи, зна-

чења), а накнадно се индуктивно развијају кодови у оквиру сваке од њих, како тече процес прикупљања података.

Без обзира на то који приступ се примењује у стварању кодова за класификовање изворних података, неопходно је оставити могућност за његово *мењање* (када емпиријски не одговара, када су категорије сувише уситњене или сувише уопштене), како се стичу нова сазнања у процесу истраживања. Процес кодирања, на тај начин, подстиче активан однос истраживача према сваком новом таласу прикупљања података. Успешност кодирања условљена је јасним, операционалним дефиницијама појмова, а провера њихове прецизности и адекватности постиже се када најмање два независна истраживача кодирају исте податке, а случајеве око којих се не слажу решавају заједнички. У књизи »Квалитативна анализа података« аутори предлажу различите поступке за израчунавање степена поузданости система класификовања као почетног корака у анализи (Miles & Huberman, 1985).

Формализација наведених поступака анализе своди се на стварање сумарних табела у облику матрица и мапа у које се уносе већ кодирани подаци. Кодирани подаци имају претежно квалитативни израз. Неке табеле достижу веома висок степен сложености и сажимају велику количину података, омогућавајући на тај начин анализу на различитим нивоима општости. Код уношења података у матрице постоје, такође, одређена правила да би се обезбедила поузданост поступка и квалитет закључка који ће се извести. Основни принцип у сређивању података је, као и код коришћења статистичких табела, да закључци изведени из матрице никад не могу бити бољи од квалитета унетих података. У процесу извођења закључака из матрица веома су значајне илустрације, у виду репрезентативних примера који текст чине занимљивијим и убедљивијим. Подаци треба да буду интегрални део текста, а матрице и сумарне табеле се дају у додатку. Циљ анализе путем матрица није само сажето излагање основних закључака и њихово проверавање у искуственој евиденцији. Анализа се завршава у појмовној равни укључивањем закључака у шира теоријска сазнања о проучаваном домену. У супротном, огроман рад на терену и сложени истраживачки поступци за анализу прикупљених података могу водити тривијалним, за науку неважним резултатима.

У методолошкој литератури разматрају се и различити начини излагања резултата у оквиру завршне студије. Најчешће се помињу *хронолошки* и *проблемски* приступ и њихова комбинација (Yin, 1989). Поред ових, помиње се и стандардни линеарно-аналитички приступ, који почиње теоријским дефинисањем проблема, преко метода, описа про-

цеса прикупљања и анализе података, до извођења закључака и импликација које следе из њих.

Закључак

Општи закључак који се намеће из претходних разматрања је да су у методу случаја садржана сва својства релевантна за изучавање педагошких феномена: очување целине појаве, уважавање њеног контекста, развојна димензија, комплементарност различитих извора података. Могло би се рећи да ни у једном другом приступу није толико присутан захтев за коришћењем различитих извора података који се повезују у јединствену базу података, стварајући тако услове за систематско, целовито и поуздано проучавање педагошких проблема.

Напомена. Чланак представља резултат рада на пројекту »Образовање за друштво знања«, број 149001 (2006-2010), чију реализацију финансира Министарство науке Републике Србије.

Коришћена литература

- Bogdanović, M. (1993): *Metodološke studije*. Beograd: IPS.
- Campbell, D. & J. Stanley (1966): *Experimental and quasi-experimental designs for research*. Chicago: Rand McNally.
- Campbell, S. (1975): Degrees of freedom and the case study, *Comparative Political Studies*, Vol. 8, No. 1, 178-191.
- Christensen, C. & A. Hansen (1987): *Teaching and a case method*. Boston: Harvard Business School Press.
- Flyvbjerg, B. (2006): Five misunderstandings about case-study research, *Qualitative Inquiry*, Vol. 12, 219-245.
- Guba, E. (1990): The alternative paradigm dialog; in E. Guba (ed.): *The paradigm dialog* (17-27). Newbury Park, CA: Sage.
- Kuhn, T. (1977): *The essentials tension: selected studies in scientific tradition and change*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Miles, M. B. & A. M. Huberman (1985): *Qualitative data analysis*. London: Sage Publications, Inc.
- Patton, M. Q. (1984): *How to use qualitative methods in evaluation*. Thousand Oaks: Sage.
- Poper, K. (1973): *Logika naučnog otkrića*. Beograd: Nolit.
- Ragin, C. & H. Becker (eds.) (1992): *What is a case: exploring the foundation of social inquiry*. Cambridge, UK: Cambridge University press.
- Shills, D. L. (ed.) (1968): *Encyclopedia of the social sciences*. New York: Mcmillan & The Free Press.
- Yin, R. K. (1989): *Case study research: design and methods*. Applied Social Research Methods, Series No. 5. Thousand Oaks: Sage.

Примљено 04.09.2008; прихваћено за штампу 24.10.2008.

Slavica Ševkušić

QUALITATIVE CASE STUDY IN PEDAGOGICAL RESEARCH:
COGNITIVE POSSIBILITIES AND LIMITATIONS*Abstract*

This paper discusses the cognitive possibilities and limitations of case study, as a qualitative research approach, and the fields of its application in studying pedagogical problems. Special attention is paid to different ways of defining and usual criticism pointed at this strategy in methodological literature of recent date: (1) general, theoretical (context independent) knowledge is much more valuable from actual, practical (context dependent) knowledge; (2) one cannot perform generalisations based on an individual case and therefore case study cannot contribute to the development of science; (3) case study is the most useful in generating hypotheses, that is, for the first phase of research process, while other methods are more suitable for testing hypotheses and building a theory; (4) case study tends to be partial towards verification, that is, the tendency of a researcher to confirm his/her previously established concepts; (5) it is often very difficult to present in brief the specific case study, and especially difficult to deduce general suggestions and theories on the basis of a specific case study. The objections, therefore, regard the possibility of theory development, reliability and validity of the approach, or doubt in its scientific status. The author of this paper discusses the justifiability of these objections and points out to different methodological procedures of arranging and analysing the data collected for studying the case, which contribute to the reliability of this research approach. As a general conclusion, it is stated that the case method contains all the features relevant for studying pedagogical phenomena: preservation of the integrality of the phenomenon, appreciation of its context, developmental dimension and complementarity of different data sources.

Key words: case study, qualitative methods, pedagogical research.

Славица Шевкушич

КАЧЕСТВЕННОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ СЛУЧАЯ
В ПЕДАГОГИЧЕСКИХ РАЗЫСКАНИЯХ:
ПОЗНАВАТЕЛЬНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ И ОГРАНИЧЕНИЯ*Резюме*

В работе рассматриваются познавательные возможности и ограничения исследования случая как качественного исследовательского подхода и сферы его применения в изучении педагогических проблем. Особое внимание уделяется разнообразным способам определения данной стратегии и критикам, которые выставляются ей в адрес в новейшей методологической литературе: (1) обобщенное, теоретическое (независимое от контекста) знание имеет гораздо большую ценность, чем конкретное, практическое (от контекста зависящее) знание; (2) невозможно делать обобщения на основании отдельных случаев, и поэтому исследование случая не вносит вклад в развитие науки; (3) исследование случая наиболее полезно для выдвижения гипотез, т. е. для первого этапа исследовательского процесса, в отличие от других методов, которые более подходят к тестированию гипотез и конструированию теорий; (4) исследование случая склонно пристрастию к верификации, т. е. тенденции исследователя к

подтверждению своих ранее установленных понятий; (5) нередко очень трудно вкратце изложить специфическое исследование случая, а особенно сложно вывести общие предложения и теории на основании специфического исследования случая. Замечания, следовательно, касаются возможностей развития теории, надежности и валидности подхода, или сомнений по поводу его научного статуса. Автор статьи рассматривает оправданность подобных замечаний и указывает на разные методологические приемы упорядочения и анализа данных, собранных в целях исследования случая, которые содействуют надежности данного методологического подхода. В заключении подчеркивается, что в методе случая содержатся все свойства, релевантные для изучения педагогических феноменов: сохранение целостности явлений, учет их контекста, измерение развития и комплементарность разных источников данных.

Ключевые слова: исследование случая, качественные методы, педагогические исследования.